

אוריינות חזותית בחינוך

תוכנית לימודים אקדמית בנושא "תרבות ישראל בראי הטקסט החזותי" - במכללות להכשרת מורים

רננה אברון-הוכברג

בהנחיית: ד"ר יהודית שפלן

תקציר

מערכת החינוך במדינת ישראל שמה לה למטרה לטפח את תחום הדעת "תרבות ישראל" בקרב תלמידים בשכבות גיל שונות. בשנת תש"ע הוחלט כי תחום זה יהיה מקצוע ליבה במערכת החינוך, וכבר הוחל בקיום השתלמויות למורים ליישום המטרה. המערכות האקדמיות זיהו את הצורך ואת הדרישה להוראה וללימוד תחום זה, וחלקן נערכו בהתאם.

מבדיקת התוכניות הקיימות במערכות האקדמיות עולה כי חסרה בהן התייחסות לטקסטים חזותיים כמשאבי למידה וכמושאי מחקר. קריאת השפה החזותית ופענוח מסריה מוגדרים כ"אוריינות חזותית" (visual literacy), הגדרה שמתייחסת להעצמת האינטליגנציה בכלל והאינטליגנציה החזותית בפרט.

מאחר שהמורים הם כוח מניע מרכזי בתהליכי השינוי הנדרשים, יש חשיבות רבה להכשרתם למטרה זו. לפיכך, יש צורך בתוכנית לימודים אקדמית שתשלב בין תרבות ישראל לאוריינות חזותית, באופן שמזמן אפשרויות הוראה ולמידה מגוונות באמצעות קריאת טקסטים חזותיים. קריאה זו תפתח מיומנויות כגון פענוח, הבנה והתנסות ביצירה החזותית הנשענת על מחקר, וכן תתרום להכרה בפלורליזם הטמון בתרבות היהודית ולפיתוח יכולות של הבניית ידע, תוך ניהול דיאלוג ושיח בין המורים לבין התלמידים, ובין התלמידים לבין עצמם. תוכנית לימודים אקדמית במכללות להכשרת מורים, שבה מהווה הטקסט החזותי אובייקט למחקר ולמידה, עשויה לתת מענה להתפתחותם המקצועית של מורים תוך ראיית צורכי התלמידים. בעבודה זו מוצעת תוכנית לימודים שתענה לצורך זה.

לשם גיבוש תוכנית הלימודים נערך מחקר בשני שלבים. בשלב הראשון נאספו נתונים שבחנו את מקצועות הלימוד הנכללים בלימודי היהדות. כמו כן זוהו המכללות להכשרת מורים שבהן נלמד תחום דעת זה, ובאילו מהן נלמד רק מספר מצומצם של מקצועות בתחום. המכללות נבדקו על פי הפרמטרים הבאים: מרכז ופריפריה, דתיים וחילוניים. במרכז נבדקו המכללות – בית ברל, סמינר הקיבוצים ולוינסקי; בפריפריה – מכללות אורנים וקיי, שניתן להגדירם גם כמוסדות אקדמיים רב-תרבותיים. כמכללה דתית נבדקה מכללת אמונה. תוכניות הלימוד מוינו על פי שילובם או אי-שילובם של טקסטים חזותיים בדרכי ההוראה.

כמו כן נבדקו קורסים העונים לקטגוריה תרבות יהודית/תרבות ישראל והמשלבים ייצוגיים חזותיים בהוראת התכנים שלהם.

בשלב השני נבחר הקורס "טקסט, דימוי לוח שנה" במכללת אורנים, כחקר-מקרה. נקבעו מספר קריטריונים כבסיס לבחירתו של קורס זה: הקורס עוסק בתחום לימודים השייך קטגוריאלית לתחום לימודי תרבות יהודית/תרבות ישראל; הוא משלב טקסטים לשוניים מתחומי דעת שונים; הוא עוסק בדימוי החזותי. בהגדרתו נחשב חקר-המקרה שנבחר ל"חקר-מקרה אינסטרומנטאלי" מאחר שממצאיו מספקים הבנות מעבר למקרה הספציפי.

כלי המחקר היו ראיון חצי מובנה עם שתי מנחות הקורס ועם שלושה סטודנטים הלומדים בו, תצפית פתוחה וחקירה אתנו-ויזואלית של לוח השנה כתוצר הקורס. התצפית הייתה בלתי מתערבת. כחוקרת ישבתי בכיתה והשתדלתי לעקוב, להבין ולתעד כל דבר ללא שיפוט ומבלי להתמקד בהיבט ספציפי. לוח השנה נחקר כמרחב מולטי-מודאלי, שבו מופיעים טקסטים לשוניים לצד טקסטים חזותיים, ונבחנו אופני החיבור ביניהם – היררכי או שוויוני, משלים או מנוגד, ואילו יחסים מתקיימים בין הטקסטים הלשוניים והדימויים החזותיים לבין הנושא המארגן של הקורס.

מניתוח הנתונים עולה כי הטקסט החזותי חסר בהוראת התחום תרבות יהודית/תרבות ישראל במכללות להכשרת מורים, וגם במעט הקורסים שהוא נלמד יש שימוש רק בהיבט אחד שלו – ההיבט היצירתי-החזותי, בעוד ההיבט האינטלקטואלי-החשיבתי חסר. עניין אחר שעלה הוא הצורך בהכשרת סטודנטים להוראה בין-תחומית, המספקת כלים ללמידה מולטי-מודאלית של טקסטים חזותיים לצד טקסטים לשוניים. תוכנית הלימודים שנכתבה מבקשת לתת מענה לנושאים אלה.

להערכת, האוריינות החזותית ומדעי היהדות הם מקצועות בין-תחומיים במהותם. תוכנית הלימודים שנכתבה והמוצעת בעבודה זו מבוססת על תפיסת הגישה הבין-תחומית, שלפיה תמה מרכזית מוזנת על ידי מקצועות שונים שאינם נלמדים כמקצועות לעצמם. מאפייני גישה זו הם: התמקדות בנושא או בבעיה מסוימת שמקורם בעולם האמיתי; התייחסות למגוון דיסציפלינות והדגשה שווה של תוכן ושל תהליכים. כלומר, מתקיימים זיקה ויחסי גומלין בין הפעילויות הלימודיות האופייניות להוראה בין-תחומית לבין הרלוונטיות והגילויים של פעילויות אלה בחיי התלמידים.

התכנים של תוכנית הלימודים מבוססים על שלושה עיקרים: 1. מקצועות הליבה במקצוע תרבות ישראל המופיעים במתווה משרד החינוך; 2. מקצועות ההתמחות וההתמקצעות להעצמת הידע של המורים; 3. מתודיקה של הוראה בין-תחומית ומתודיקה להוראת טקסטים חזותיים. נושאים אלה יילמדו באמצעות האוריינות החזותית על שני פניה, הפן האינטלקטואלי-החשיבתי, כלומר קריאת טקסטים חזותיים כמשאבי למידה, והפן היצירתי-החזותי, דהיינו בנייה ויצירה של תרבות יהודית חיה ומתחדשת. תוכנית הלימודים מיועדת למכללות להכשרת מורים בחוגים לאמנויות ובחוגים הכלליים לתרבות ישראל כאחד.